TIRANIE ŞI REPUBLICANISM ÎN RAPORTURILE POLONO-MOLDOVENEŞTI LA CUMPĂNA SECOLELOR XVI–XVII. CONSIDERAŢII PRELIMINARE DESPRE SIGISMUND AL III-LEA*

Cristian BOBICESCU
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”

Résumé : L’article présente les idées républicaines et celles de l’humanisme civique qui ont circulé durant la République des Deux Nations, à la fin du XVIe siècle et pendant la première moitié du XVIIe siècle, ainsi que la manière dont elles ont été adoptées par la chancellerie de Jérémie Movila, lors de sa collaboration étroite avec la monarchie polono-lituanienne. Les lettres adressées aux lecteurs polonais relèvent la présence de la monarchie mixte, le consensus, la citoyenneté, la lutte contre la tyrannie, principes du pseudo-républicanisme utilisés pour renforcer, préserver et masquer le caractère autocratique du pouvoir moldave.

Mots-clés : Sigismond III, tyrannie, républicanisme, citoyenneté, Jérémy Movilă.

Articolul de faţă are în centrul său expunerea unor idei ale republicanismului[1] şi umanismului civic polono-lituanian, a modului în care elitele nobiliare percepeau puterea domnilor Moldovei, precum şi raportarea cancelariilor Movileştilor la această imagine. Am pornit cercetarea de la pretextul unui sfat de *„public relations”* dat, în anul 1609, de Stanisław Żółkiewski (1547–1620, hatman de câmp al Coroanei între anii 1588–1618), regelui Sigismund al III-lea (Rege al Poloniei şi Mare Duce al Lituaniei între 1587–1632 şi rege al Suediei şi Mare Duce al Finlandei între anii 1592–1599). Era anul în care monarhul, hotărându-se să intervină personal în problemele moscovite, luase decizia de a ataca şi asedia oraşul Smolensk, iar nu Moscova, capitala statului vecin.

Într-o scrisoare adresată acestuia, hatmanul menţiona că, atât în cercurile senatoriale[2] cât şi în cele nobiliare, regele era acuzat că priveşte „folosul privat din

* O parte dintre cercetările reflectate în acest articol au fost realizate graţie bursei *Thesaurus Poloniae*, oferită de Międzynarodowe Centrum Kultury din Cracovia, în perioada septembrie-decembrie 2018, căruia doresc să-i mulţumesc şi pe această cale. Mulţumesc, de asemenea, Casei Polone din Suceava şi Societăţii de Studii Clasice care mi-au permis să susţin prezenta comunicare în cadrul sesiunilor anuale ale acestora.

[1] Pentru republicanismul francez, vezi studiul lui James B. Collins, „La Republique et l’État en France, 1360–1740”, în *La Monarchie républicaine,* Odile Jacob, Paris, pp. 13–43.

[2] Consilierii regelui, membrii sfatului acestuia, erau numiţi în această perioadă *senatori*, iar consiliul, *senat*.

această expediție [și] nu pe acela *in rem* Republicii”[3]. În consecință, Żółkiewski îl sfătuia pe rege să dispună ca senatorii să arate că nu caută interesul „privat”, ci „înmulțirea binelui, lărgirea stăpânirilor Republicii”. Semnificația cuvintelor rostite de criticii regelui, de adversarii lui politici, precum și de hatmanul de câmp reiese mai limpede dacă menționăm faptul că orașul Smolensk fusese pierdut în favoarea Moscovei de Marele Principat al Lituaniei, cu aproximativ o sută de ani în urmă, iar regele era obligat, prin *pacta conventa*, să recupereze teritoriile pierdute de Republică de-a lungul timpului. Cealaltă posibilă țintă a dilemei strategice în care se afla monarhul polon, era capitala „statului” vecin, iar atacarea directă a acesteia, putea crea imaginea unui rege care acționează doar pentru a obține o nouă stăpânire pentru sine, deci a unuia care pune interesul propriu înaintea celui al Republicii celor Două Națiuni.

O posibilă ieșire din această „dilemă” o reprezintă planurile de uniune dintre Republica celor Două Națiuni și Moscova, planuri vechi la care, într-o anumită măsură cel puțin, a aderat și hatmanul de câmp pe durata campaniei care a urmat[4].

Nu este mai puțin adevărat că opoziția subliniată de hatmanul Stanisław Żółkiewski între folosul privat al monarhului și interesul comunității politice este una de sorginte aristotelică, ea avându-și originea în distincția esențială între un rege și un tiran din *Politica*[5], precum și între celelalte forme pure și cele corupte ale regimurilor politice cu care operează Stagiritul.

Oferindu-i acest sfat, hatmanul îi spunea de fapt regelui, ce trebuie făcut pentru ca intervenția sa personală în „Vremurile tulburi” moscovite să nu fie percepută în Republica polono-lituaniană ca un act al unui tiran, ci ca un act al unui bun monarh. Ne aflăm, așadar, în fața unei forme particulare de receptare a unei distincții a lui Aristotel. Ne întrebăm însă dacă și adresantul înțelegea ceea ce hatmanul de câmp a dorit să-i transmită, iar răspunsul la această întrebare este în principiu pozitiv. În secolul al XVII-lea, conform lui Robert Frost, gândirea politică polonă se găsește „în captivitatea gândirii politice aristotelice”[6]. Comentarea lui Aristotel, care, la Universitatea de la Cracovia, începuse din veacul al XV-lea, se afla în curs de desfășurare și publicare la sfârșitul secolului al XVI-lea și la începutul celui următor. În anul 1605, Sebastian Petrycy din Pilzna a publicat *Comentariile la* Politica *lui Aristotel*, pe care le-a dedicat monarhului polono-lituanian și unde, printre trăsăturile tiranilor, este menționată opoziția dintre folosul

[3] August Bielowski, *Pisma hetmana Stanisława Żółkiewskiego kanclerza koronnego i hetmana*, Lwów, 1861, pp. 192–193.

[4] Kazimierz Tyszkowski, *Poselstwa Lwa Sapiehy do Moskwy 1600 r.*, Lwów, 1927, *passim*; Eliasz Pielgrzymowski, *Poselstwo i krótkie spisanie rozprawy z Moskwą*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2010, *passim*; poziția prof. Jerzy Urwanowicz (conferința intitulată „Nad biografią Stanisława Żółkieskiego: mity i znaki zapytania”, susținută în data de 6 XI 2018 la Universitatea Jagielonă), care neagă aderarea hatmanului polon la planurile de uniune (pornind de la motivul că, singura dovadă în acest sens, scrisoarea trimisă de acesta unui partizan al uniunii, Lew Sapiecha, ar putea fi conjuncturală), pleacă de la premisa greșită că, dacă nu există alte dovezi, putem afirma că nu au existat niciodată astfel de planuri.

[5] Aristotel, *Politica*, Alexander Baumgarten (trad., comentarii și index), București, Editura Iri, 2001, cărțile III, VII, p. 163.

[6] *Apud* Anna Grzeszkowiak-Krwawicz, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów, pojęcia i idee*, Toruń, Wydawnictwo Naukowe UMK, 2018, p. 200.

comun, după care se conduc republicile, și cel personal, după care se conduc tiranii[7]. Fără a avea o dovadă a prezenței cărții în biblioteca lui Sigismund al III-lea[8], putem presupune că regele i-a cunoscut cuprinsul, mai ales în punctele esențiale ale acestuia, cum este, de pildă, distincția dintre un rege bun și un tiran. O dovadă indirectă în acest sens poate fi și menționarea aceleiași opoziții în scrierile membrilor exilului suedez care l-au întovărășit pe Sigismund în Republică[9].

La întrebarea *ce reprezenta tirania pentru polono-lituanieni*?[10], nu intenționăm să oferim un răspuns detaliat, ci doar să schițăm unul, cu relevanță pentru partea finală a lucrării noastre.

O primă semnificație care reiese din sursele studiate este aceea de „domnie sângeroasă, cumplită". În acest sens Ivan cel Groaznic este considerat *tiran* în memorialul[11] hatmanului Żółkiewski, *Începutul și progresul războiului moscovit.* Autorul descrie, la persoana a III-a, după modelul lui Caesar, evenimentele la care a luat parte, cu scopul de a se delimita de politica regelui[12], așa cum începuse ea să fie percepută, în contextul capitulării garnizoanei polone din Moscova în anul 1612, fapt ce făcuse ca opinia publică nobiliară să înceapă să caute vinovații pentru această stare de lucruri.

O a doua semnificație este a unui drept de proprietate deplin – numit în epocă *absolutum dominium* sau, mult mai rar, *dominium absolutum* – care își are originea în dreptul roman[13] și care se învecinează cu *despotes* din familia greacă, personajul care se bucura de autoritate asupra sclavilor din familia sa[14]. În acest sens considerăm că poate fi interpretat și pasajul următor, care provine dintr-un discurs ținut în Seim de Jan Zamoyski: „noi suntem membri [ai corpului Republicii n.n.] și nu proprietate („*posessya*") a Măriei Voastre Regale, după cum vrea Lipsius"[15].

[7] Sebastian Petrycy, „Przydatki do Polityki Arystotelesowej", în *Pisma wybrane*, tom II, 1956, pp. 278–279.

[8] Lucrarea nu este menționată de Irena Komasara, *Książka na dworach Wazów w Polsce*, Wrocław, Ossolineum 1994, care nu are însă un caracter exhaustiv.

[9] *Slaktarebenck czyli krwawe jatki księcia Karola Sudermańskiego*, Wojciech Krawczuk (ed.), Historia Jagellonica, Kraków, 2017, p. 21.

[10] Paulina Grobelna-Mazurek, doctoranda profesorului Igor Kraszewski de la Universitatea „Adam Mickiewicz" din Poznań pregătește o lucrare despre problema tiraniei (*absolutum dominium* în Republica secolului al XVII-lea), lucrare care, în momentul publicării, va constitui referința absolută pentru această problematică.

[11] Stanisław Żółkiewski, *Początek i progres wojny moskiewskiej*, Wacław Sobieski (ed.), Kraków 1920, pp. 13–14: redactat după 13 februarie 1612 și înainte de 27 septembrie 1612.

[12] Încă din 1608, Sigismund al III-lea se gândea să obțină tronul Moscovei pentru fiul său Vladislav (cf. Henryk Wisner, *Władysław IV Waza*[2], Ossolineum, Wrocław, 2009, p. 15). Acest lucru nu schimbă faptul că masa nobilimii polono-lituaniene presupunea, de bună credință sau nu, că dorește tronul pentru sine.

[13] Daniel Lee, „Private Law Models for Public Law Concepts: The Roman Law Theory of *Dominium* in the Monarchomach Doctrine of Popular Sovereignty", în *The Review of Politics*, vol. 70, no. 3 (Summer 2008), pp. 378-380.

[14] R. Koebner, „Despot and despotism: vicissitudes of a political term", în *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, vol. 14, no.3/4 (1951), pp. 275–302.

[15] Jerzy Besala, *Stanisław Żółkiewski*, PIW, Warszawa 1988, p. 89; *Diariusze i akta sejmowe r. 1591–1592*, E. Barwiński (ed.), Kraków 1911, p. 244. Deși termenul utilizat de cancelar trimite la latinescul *possessio* și nu la *dominium*, contextul (acuze aduse regelui pentru intenția de a da coroana

O a treia semnificație este cea pe care, în lucrarea sa despre limbajul tiraniei în epoca premodernă polono-lituaniană, istoricul Szymon Brzeziński o numește „egoismul prințului”[16] și pe care am ilustrat-o mai sus, prin sfatul oferit de hatmanul Stanisław Żółkiewski regelui Sigismund al III-lea.

Comentând în spiritul lui Aristotel, Cicero sau al istoriografiei franceze, am putea spune că, acționând în interesul propriu și nu în cel al comunității politice pe care o conduce, monarhul o transformă pe aceasta într-o tiranie, negându-i caracterul de Republică (*Res publica*).

În urmă cu aproape o sută de ani, istoricul Czesław Chowaniec a identificat puncte comune între gândirea monarcomahilor francezi și cea a membrilor rocoșului din anii 1606–1609[17].

Cum percepeau polono-lituanienii tirania în această epocă? Pentru a da un răspuns adecvat, ar trebui să schițăm modul în care imaginau funcționarea propriului „stat”, prin prisma căruia gândeau conceptul de „tiranie”.

Pentru prima parte a epocii monarhiei elective, care cuprinde anii 1573–1652, istoriografia polonă sau străină a delimitat principiile de bază care domneau în Republica celor Două Națiuni: *monarhia mixta*, constituționalismul nobiliar, suveranitatea legii/„statul de drept” și cetățenia nobiliară. Ilustrăm, pentru început, aceste noțiuni cu un citat care provine dintr-o scriere polemică intitulată *Libera respublica quae sit?*, datând din anul 1606:

> Acest lucru îl numim *republică liberă*, când nu una, ci trei stări guvernează în ea și domnesc împreună și în același timp. Nicio stare nu e mai presus decât alta și toate guvernează după un drept comun, numit astfel pentru că toți îl așază, de bună voie, deasupra tuturor. În felul acesta, dreptul nu este silnic pentru unul singur, care și-l ia asupră-și, căci **nimeni nu obișnuiește să pună asupra sa nimic** jignitor, **nici greu, cum se întâmplă atunci când hotărăște unul pentru toți**. Și, într-un cuvânt, în această republică liberă nimeni nu poate hotărî nimic, fără voința liberă a tuturor și consensul celor trei stări. **Republica aceasta poate fi de trei feluri: *monarchia, aristocratia et democratia***. Fac parte din ea regele, senatul, starea nobiliară care formează întreg corpul republicii[18].

Textul a fost publicat în anul în anul 1906 de istoricul Jan Czubek în volumul doi din *Pisma rokoszowe,* cu mențiunea că au fost găsite în diverse manuscrise opt

Habsburgilor în schimbul sprijinului pentru dobândirea celei suedeze) ne face să credem că referința era *dominium*, pentru că Zamoyski dorea să dea de înțeles că monarhul trata Republica ca pe un bun pe care îl schimba cu altul. Pentru diferite înțelesuri ale termenului „posessya” în accepțiunea lui Zamoyski vezi și ultimul discurs al acestuia, ținut la Seimul din anul 1605: „Mowa na sejmie 1605 r.”, în Czubek, *Pisma polityczne*, II, pp. 471–480, unde vorbește despre Sigismund al III-lea care a intrat în „posessya” Suediei la moartea tatălui său.

[16] Szymon Brzezinski, Tyran i tyrania w staropolskim języku politycznym (XVI–XVII w.), Warszawa, 2008 (= *Społeczeństwo staropolskie*, Seria nowa, t. I), *passim*.

[17] Czesław Chowaniec, *Poglądy polityczne rokoszan (1606–1607) wobec doktryn monarchomachów francuskich*, Kraków, 1925, pp. 257–266.

[18] „Libera respublica quae sit?” (1606), în *Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego 1606-1608*, tom II, *Proza*, Jan Czubek (ed.), Kraków 1918, p. 403. Traducerile izvoarelor poloneze, precum și ale citatelor din autori poloni contemporani, folosite în prezentul articol ne aparțin.

copii ale acestei scrieri, fapt care vorbește de la sine despre impactul mare al acesteia, amplificat și de oralitatea textului, destinat a fi citit în fața unor adunări nobiliare.

Monarchia mixta, *imperium mixtum* etc. este o concepție care își are originea în scrierile lui Aristotel, Polybios și Cicero[19] și care a rămas extrem de populară în Republică până la pătrunderea ideilor iluministe. În epoca de care ne ocupăm era extrem de răspândită (cu privire la Regatul Polon și apoi la Republică) printre nobilii obișnuiți, magnații și autorii poloni de opere politice. Călătorii străini percep regimul politic polono-lituanian în aceiași termeni[20]. Trebuie menționat însă, conform Annei Grzeszkowiak-Krwawicz, că „niciodată comparația cu Roma nu și-a pierdut actualitatea, cu toate că în diferite perioade au fost expuse elemente diferite ale mitului celei mai bune republici, între acestea numărându-se și cel al construcției instituționale mixte”[21].

Citatul se referă la Seimul polono-lituanian care era alcătuit din rege, senat și camera deputaților, considerate cele trei „stări” și în care deciziile se luau prin „consens” (*zgoda*, *zgoda powszechna*, *consensus ordinum*).

Viața politică în Republică era văzută ca o luptă *inter maiestatem ac libertatem*, între o regalitate care dorește să se manifeste deplin, devenind astfel o tiranie („nu ai nici măcar unul care să nu se gândească la violarea drepturilor și libertăților noastre”[22]) și privilegiile stării nobiliare, numite adesea „libertăți” (*wolności*) și „drepturi” [*prawa*, termen care traduce și latinul *lex*, n.n.] care sunt amenințate de creșterea puterii monarhice. Privilegiile/libertățile[23] stării nobiliare sunt o binefacere divină, perfecte și amenințate, iar amenințarea planează asupra lor din partea regelui, unii istorici vorbind de o „neîncredere programatică” a societății nobiliare în monarhi[24]: cu cât concepția *anakyklosis*-ului era mai răspândită, cu atât creșteau șansele ca neîncrederea față de monarh să crească exponențial.

La suveranitatea legalismului nobiliar se referă și citatul următor:

> Așa cum corpul trăiește cu sufletul, tot așa toate stările trebuie să conducă Republica după un singur drept (lege), făcând ca dreptul maiestății să fie atât de respectat încât în această republică dreptul să fie rege, senator, nobil și toți să fie obligați să i se supună, cu credință, cu onoare și cu conștiință, sub pedeapsa infamiei, exilului și a privării de viață și bunuri. Asta este ceea ce numim libertate[25].

[19] Aristotel, *Politica*, II 6, p. 99; Cicero, „Despre stat”, în: idem, *Despre supremul bine și supremul rău*, Gh. Ceaușescu (trad., studiu introductiv și note), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 261; Polybios, *Istorii*, Virgil C. Popescu (introd., trad. și note), București, Editura Științifică, 1966, VI, pp. 463–464, 472–479.

[20] Stanisław Kot, *Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu*[2], Warszawa, IHN, 2017, pp. 7–21, vezi și 31–41.

[21] Anna Grzeszkowiak-Krwawicz, *Dyskurs polityczny*, pp. 173–214, în special, pp. 176–177.

[22] Piotr Skarga, *Kazania Sejmowe*, Janusz Tazbir, Miroslaw Korolko (eds.), Wrocław, 1995, p. XI.

[23] Andzej Wolan, *De libertate politica sive civili*, Maciej Eder, Roman Mazurkiewicz, Wacław Uruszczak (eds.), Warszawa, 2010, *passim*.

[24] Jarema Maciszewski, *Szlachta polska i jej państwo*, Warszawa, Wydawnictwo Państwowe Wiedza Powszechna, 1986, pp. 132–133, 154.

[25] „Libera respublica quae sit?” (1606), în *Pisma polityczne*, p. 403.

Concepția monarhiei mixte în Europa premodernă are rolul de a legitima puterea politică a corpului social în fața monarhilor[26], deci nu trebuie să ne surprindă că ea apare expusă atât de ferm într-o scriere polemică la începutul secolului al XVII-lea, în contextul în care corpul nobilimii anticipa întărirea puterii regale. Broșura apare în anul în care regele inițiase în Seim dezbaterile asupra unor reforme care ar fi urmat să restrângă privilegiile nobilimii – crearea unui tezaur bazat pe impozite permanente și a unei oștiri permanente, precum și introducerea votului majoritar. Acest fapt ar fi lipsit Seimul de prerogativa lui principală – votarea impozitelor – și ar fi limitat controlul pe care îl exercita asupra monarhului și guvernării. Tot în anul 1606, izbucnește și revolta legală – înscrisă în articolele henriciene și cunoscută sub numele de rocoșul (*rokosz*) din Sandomir sau al lui Zebrzydowski[27].

Nu este așadar de mirare, că autorul anonim a descris într-o altă scriere polemică ce este *absolutum dominium,* a cărui amenințare plana, în viziunea lui, asupra „Republicii libere". Citățm din această broșură, pentru relevanța ei privind spațiul moldovenesc[28]:

> **Puterea unuia singur, poruncirea unuia singur, stăpânirea unuia singur**, au în sine această natură, anume că omul vrea o asemenea supunere de la toți, încât să facă din voia lui înrobirea lor, ca sub el să nu fie nimeni liber, nimeni să nu fie liber în sine; în schimb, el să fie liber să le ia totul când vrea și cum vrea și să poruncească cum dorește și nimeni să nu se poată opune. Desigur, trebuie să poată da la o parte credința, conștiința, slava și sănătatea [n.n. viața], atunci când dorește și când poruncește. Sub o asemenea domnie *nullum dogma* nu are autoritate în fața sa, el însuși este legea: *sic volo, sic iubeo.*

Istoriografia polonă a considerat multă vreme *absolutum dominium* drept absolutismul Habsburgilor, al lui Richelieu sau Ludovic al XIV-lea. Citatul de mai sus, la care ar mai putea fi adăugate și altele din aceeași scriere polemică sau din altele publicate de Jan Czubek în volumul amintit, arată că ne aflăm în fața unui imaginar despotic și tiranic care descrie un monarh ce nu respectă nici o „regulă", tratându-și supușii ca pe o proprietate a sa.

Unui asemenea imaginar**,** polono-lituanienii îi opun nu numai concepția monarhiei mixte ci și pe cea a cetățeniei care este activă și participativă la treburile „statului". Aceasta se difuzează în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea sub influența marelui cancelar și hatman al Coroanei Jan Zamoyski, ea fiind în opoziție cu statutul de supus, care în disputele cu monarhul este asociat celui de sclav. La mesajul vicecancelarului Coroanei Jan Tarnowski, conform căruia regele

[26] Antonio Feros, *Kingship and Favoritism in the Spain of Philip III. 1598–1621*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, pp. 19–21, 25–26, *passim*.

[27] Henryk Wisner, *Rokosz Zebrzydowskiego*, Kraków 1989; Jarema Maciszewski, *Wojna domowa w Polsce, 1606–1609*, Ossolineum, Wrocław 1960; Agnieszka Pawłowska-Kubik, *Rokosz Sandomierski 1606–1609. Rzeczpospolita na politycznym rozdrożu*, Toruń, Wydawnictwo Naukowe UMK, 2019 (*non vidi*).

[28] „Absolutum dominium quid sit?", în *Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego 1606–1608*, tom II, *Proza*, Jan Czubek (ed.), Kraków 1918, pp. 409–413.

„obișnuiește să răspundă rugăminților supușilor săi" (1591), solia adunării nobiliare din Radom a răspuns că regele răspunde „cetățenilor („*obywatelom*") RP, și nu supușilor, căci noi suntem *cives* și nu *mancipia*"[29].

Cetățenia este văzută în opoziție cu tirania: „Eu nu sunt un ticălos ci un cetățean polon care alege regii și răstoarnă tiranii" – i-a spus deputatul Michał Kazimierski în Seim regelui Stefan Bathory, ca răspuns la replica „taci ticălosule!"[30]. În felul acesta, deputatul l-a amenințat pe rege cu detronarea, căci disputa verbală a avut loc în contextul execuției lui Samuel Zborowski și a punerii sub acuzare a fraților lui.

În anul 1654, regele Jan Cazimir a primit următoarea replică în Seim: „la noi *lex regnat non rex* și nu trebuie *ad gratiam regis sed ad leges conformare*"[31]. Referința negativă a acestei fraze este a unei stăpâniri fără legi, care își are originea în concepțiile grecești ale tiraniei antice.

Este evident că polono-lituanienii de la cumpăna secolelor XVI–XVII, dar și cei de mai târziu aveau oroare și teamă de puterea unui singur om, fie ea și a monarhului, căci aceasta fie era, fie putea deveni arbitrară („regele se deosebește de tiran ca pescarul care pescuiește cu cârlig de cel care pescuiește cu oasele peștilor"), iar idealul lor era o putere moderată, după modelul celei descrise de autorul anonim al *Libera respublica quae sit?*

CUM VEDEAU UNII POLONO-LITUANIENI MOLDOVA ȘI PUTEREA DOMNULUI EI?

Dicționarul limbii polone a secolului al XVI-lea notează 55 de ocurențe ale termenului „despot". Acesta este fie „un prinț care domnește după voia lui, având o putere nemărginită" (cu referire la ducii Lituaniei și ai Moscovei), fie prințul Moldovei sau al Țării Românești. Ca sinonime, se întâlnesc „*mocarz*" (puternic) și tiran („*tyran*")[32]. Să nu fi apărut nicio contaminare între cele două înțelesuri din limba polonă?

Într-o scrisoare adresată lui Ștefan Tomșa, regele Sigismund August se referă la Moldova ca la o țară în care au loc „schimbări mari", o țară a discordiei („*niezgoda*"), unde – în concordanță cu dictonul lui Sallustius *concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur* – discordia a dus la decăderea țării: „nu este o altă

[29] Urszula Augustyniak, „Wpływ konfesjonalizacji katolickiej na dyskurs polityczny w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Wizje państwa i społeczeństwa", în: *Wartości polityczne Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Anna Grzeszekowiak-Krwawicz, Jerzy Axer (eds.) tom III, Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2017, pp. 75–76.

[30] Janusz Tazbir, *Kultura szlachecka w Polsce*, *rozkwit-upadek-relikty*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1983, p. 65.

[31] Henryk Wisner, *Najjaśniejsza Rzeczypospolita*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2001, *passim*; Adam Kersten, *Hieronim Radziejowski. Studium władzy i opozycji*, PIW, Warszawa 1988, p. 306; Robert Frost, „Regaliści bez regalizmu? Dwór królewski a szlachta w czasach Wazów", în R. Skowron, (ed.), *Dwór a kraj. Między centrum a peryferiami władzy*, Zamek królewski na Wawelu, Kraków, 2003, pp. 300–302.

[32] *Apud* Brzeziński, *Tyran i tyrania*, p. 297.

pricină decât discordia („*niezgoda*") voastră internă, care distruge şi Republica, şi Ţara Moldovei, fără întârziere, cum se întâmplă şi cu toate celelalte stăpâniri. Dacă nu vă întoarceţi către concordie („*zgoda*"), discordia o va pierde"[33]. Imaginea decăderii Moldovei apare în diferite alte izvoare din a doua parte a secolului al XVI-lea şi din prima parte a celui următor. Să menţionăm că pentru regele polon discordia moldovenească este doar parţial în opoziţie cu consensul care domneşte în Seimul polon, fiindcă, aşa cum rezultă din scrisoare, discordia poate cuprinde şi Polonia, şi alte state mari, putând conduce, de asemenea, la decăderea lor[34].

Şi Stanisław Żółkiewski vede Moldova ca pe un „stat" în care au loc dese revolte ale supuşilor împotriva domnilor, fapt care, la fel ca în Ungaria, a dus la decăderea ţării. Ne-a lăsat această mărturie în testamentul său din anul 1606: „schimbările stăpânilor, dacă nu ne uităm prea departe, au adus la distrugere şi decădere Ţara Ungariei şi cea a Valahiei [n.n. Moldova]"[35].

Conform lui Hieronim Ossolinski – lider al mişcării aplicării legilor (*executio legum*, egzekucja praw)[36] –, alte trăsături ale Moldovei sunt **egalitatea** („toţi sunt egali între ei" şi s-au învăţat că „de-abia ce unul paşte caprele, poate să fie deodată un mare pan şi, la sfârşit, chiar voievod"), **instabilitatea**, care reprezintă o condiţie favorabilă pentru apariţia tiraniei, **lipsa unei pături de mijloc**, care, pentru Aristotel constituia garanţia stabilităţii unui stat (democratic)[37].

Reinhold Heidenstein – secretarul şi prietenul marelui cancelar şi hatman al Coroanei Jan Zamoyski, împreună cu care a redactat *Istoria Poloniei de la moartea lui Sigismund August* – menţionează şi el în această lucrare *quasi*-lipsa păturii de mijloc[38], care constituie, şi în cultura politică polonă, o condiţie a apariţiei tiraniei[39].

În imaginarul polon, ca parte a spaţiului otoman[40], Moldova este şi ea un spaţiu al tiraniei. Bartosz Paprocki – istoric, polemist şi erudit din a doua jumătate a secolului al XVI-lea –, comentând într-o scriere execuţia nobilului Samuel Zborowski, menţiona că: „Sunteţi conştienţi că judecătorii au fost reclamanţi, ei au instigat, ei au depus mărturie şi tot ei au cercetat. Pentru Dumnezeu! A fost ca o treaba moldovenească şi muntenească!"[41]. Paprocki subliniază aici că judecata moldovenească este făcută de o singură persoană şi, în consecinţă, ea scapă oricărui control. El se adresează publicului polono-lituanian, familiarizat cu funcţionarea monahiei mixte şi a tribunalelor nobiliare polone, public pentru care o asemenea judecată constituia un lucru cu totul străin.

[33] Sigismund August către Ştefan Tomşa I, 13 octombrie 1563, în: Hurmuzaki, II-1, documentul nr. CXVIII, pp. 228–229.

[34] *Ibidem*.

[35] Bielowski, *Pisma hetmana*, p. 175.

[36] Irena Kaniewska, Hieronim Ossolinski, în *Polski Slownik Biograficzny*, t. XXIV, 1979, [https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/hieronim-ossolinski-h-topor], 26.10.2019.

[37] Hurmuzaki II-1, documentul nr. XCVII: extras din discursul lui Hieronim Ossolinski la Dietă, 24 februarie 1553, pp. 193–196; Aristotel, *Politica*, IV, 11, pp. 241–242.

[38] Reinhold Heidenstein, *Rerum Polonicarum ad excessu Sigismundi Augusti libri XII*, Frankfurt am Menem 1672, p. 315.

[39] Brzezinski, *Tyran i tyrania*, p. 296.

[40] Marcin Broniewski, *Tartarie Descriptio, Opis Tatarii*, (ed.) E. Śnieżewska, M. Mączyńska, Łódź, 2011, p. XXI, 65.

[41] Bartosz Paprocki, *Dwie broszury polityczne z lat 1587 i 1588*, J. Czubek, (ed.), Kraków, 1900, p. 59.

Nobilul polon Wawrzyniec Dąbrowa înregistrează un act „de la Ion Vodă", act care se dorește o garanție oferită de către domn pentru cumpărarea de miere din Moldova. Având în vedere că nobilul nu apucase să scoată din Moldova produsele pentru care plătise, „domnul" îi oferă, în preziua războiului cu turcii (otomanii), o garanție în care scrie că:

> …îi dăm împuternicire [dacă nu va scoate din țara noastră ce a plătit, n.n.] ca oriunde va fi găsit, în depozitul nostru…, în lucrurile noastre sau la supușii noștri, care le-ar fi dus, *căci ei nu au nimic al lor, iar tot ce au, prin grația noastră au...*[42].

Interpretarea spre care înclinăm este că ne aflăm în fața unui document falsificat de un polon, cu gândul la eventualii lui cititori poloni, și care face, din motive materiale, distincția – de drept roman – proprietate/posesiune, pe care o putem citi și în alte documente care privesc autoritatea domnului Moldovei.

Jurnalul călătoriei turcești a lui Zbigniew Lubieniecki ne face martorii unei domnii a cărei putere, în materie fiscală, nu este mărginită de nimic. În 1640, traversând Moldova el scrie:

> Ne-a spus nouă [Sturza – n.n.] că așa de mari impozite plătește hospodarului Moldovei din acel sat: el însuși, de la sine, prin *ordinarie*, florini 100, și când poruncește hospodarul, și în fiecare săptămână, iar țăranii din acel sat, deși este un sat micuț, plătesc în fiecare lună 800 zloți roșii. Fapt ce pare de necrezut, dar așa este, *in rei veritate*, pentru că, întrebați fiind mulți, *omnes concordant*, spunând că atunci când vrea hospodarul, ei plătesc, chiar și în fiecare săptămână. Și ce pot să facă săracii când *sic volo sic iubeo*, ce să mai cauți respectul corectitudinii și al dreptății?[43].

Având în vedere că, în opinia polono-lituanienilor, moldovenii sunt conduși de o singură persoană, care îi judecă după cum „vrea" în probleme de viață și de moarte, modul în care aceștia sunt tratați are, de bună seamă, valențe vecine „proprietății". Ei sunt fie supuși unei tiranii perpetue, fie tirania poate apărea în Moldova mai rapid decât în alte părți, din cauza instabilității cronice a țării, manifestate, printre altele, pe fondul lipsei păturii de mijloc.

În acest context, actorii politici poloni au tendința de a aplica ceea ce vom numi „opțiunea" Hieronim Ossolinski. De confesiune protestantă[44], Ossolinski a ținut, în anul 1553, un discurs, schițând un plan care privea introducerea în

[42] Zenon Guldoń, Przyczynek do dziejów handlu polsko-mołdawskiego w drugiej połowie XVI wieku, în: Zenon Guldoń, Lech Stępkowski, *Z dziejów handlu Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku*, Kielce, 1980, pp. 3941. Pasajul nu poate fi interpretat cu ușurință, deoarece nu suntem în posesia documentului original ci doar a unei copii a lui. Dacă într-adevăr Ion-Vodă a emis documentul respectiv atunci ne-am putea afla în prezența unei interpretări stricte a teoriei *dominium eminens*.

[43] Z. Lubieniecki, „Diariusz drogi tureckiej (r. 1640)", în *Trzy relacje z polskich podróży na wschód muzułmański w pierwszej połowie XVII wieku*, A. Walaszek (ed.), Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1980, p. 92.

[44] Irena Kaniewska, *Hieronim Ossolinski*, în Polski Slownik Biograficzny, t. XXIV, 1979, [https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/hieronim ossolinski-h-topor], 26.10.2019.

Moldova a unei pături de mijloc, alcătuite din oşteni poloni care urmau să-l împiedice pe domn să se comporte tiranic, iar pe supuşii săi să se revolte împotriva acestuia, contribuind astfel la stabilizarea ţării. Aceste lucruri urmau să se concretizeze prin drept scris şi printr-o formă de contractualism[45].

Implementarea unei versiuni a opţiunii Ossoliński a început în Moldova şi în Ţara Românească în timpul domniilor lui Ieremia Movilă (1595–1606) şi a lui Simion Movilă (1600–1602) şi în urma demersurilor marelui hatman şi cancelar al Coroanei Jan Zamoyski. Sprijinit de rege, acesta din urmă viza extinderea privilegiilor nobiliare polono-lituaniene asupra boierilor moldoveni şi munteni[46], care ar fi avut drept consecinţă restrângerea prerogativelor domnilor celor două ţări şi ar fi fost dublată de încercări de colonizare a Moldovei şi a Munteniei cu oşteni poloni şi ruteni. Prezenţa oştenilor poloni în Moldova, pe lângă funcţia militară, urma să stabilizeze voievodatul şi să împiedice „tumulturile" care aveau loc în el, (fapt ce denotă o continuitate cu gândirea lui Ossolinski). Cancelarul Zamoyski şi regele aveau aceste concepţii după cum aflăm din instrucţia solului Krzysztof Kochanowski, trimis la Stambul în anul 1601: Muntenia are „oameni nobili, mai mulţi decât Ţara Moldovei şi, prin asta, mai puţine tumulturi [n.n. – răsturnări, schimbări] au avut loc în ea"[47]. Vedem astfel, pentru a completa totodată şi ideile lui Robert Frost, cum perspectiva aristotelică a jucat un rol şi în politica Republicii celor Două Naţiuni faţă de Moldova şi Ţara Românească.

Întorcându-ne la monarhul polono-lituanian Sigismund al III-lea, credem că am putut identifica o sensibilitate particulară a acestuia la auzul cuvântului „tiran", începând din 1590, chiar şi atunci când nu-i era adresat lui, ci adversarilor Republicii, dar mai ales când era pronunţat de către membrii facţiunii marelui cancelar şi hatman Jan Zamoyski sau de către foştii membri ai facţiunii, după moartea acestuia din urmă, în anul 1605. Firește, niciun rege nu se bucură atunci când este numit tiran, dar, în acest caz, după cum am menţionat mai sus, era vorba de a-i numi, în prezenţa lui, pe adversarii Republicii şi pe tiranii acesteia. Reacţia lui Sigismund poate să fi fost influenţată şi de încarcerarea tatălui şi a mamei sale de către unchiul său Eric al XIV-lea, între anii 1563–1567[48].

În declanşarea sensibilităţii regelui se aflase însă, în primul rând, conflictul dintre monarh şi cancelarul Jan Zamoyski, petrecut la Seimul din 1590–1591. Cu acel prilej, pornind de la o dispută privind numirea vicecancelarului – atribut

[45] Hurmuzaki II–1, documentul nr. XCVII: extras din discursul lui Hieronim Ossolinski la Dietă, 24 februarie 1553, pp. 193–196.

[46] Constantin Rezachevici, „Poziţia marii boierimi din Ţara Românească faţă de Mihai Viteazul şi Simion Movilă (noiembrie 1600 – august 1601)", în *Studii*, tom 26, nr. 1, 1973, pp. 52–53,55, 56, 60 *passim*; C. Bobicescu, „Între integrare şi păstrarea autonomiei. Modelul polonez şi controlul domnilor în Moldova şi Ţara Românească la cumpăna secolelor XVI–XVII", în *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească,* vol. II*: Ieremia Movilă. Domnul. Famlia. Epoca*, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, pp. 239–247. Vom relua acest subiect în curând.

[47] Ilie Corfus, *Corespondenţă inedită asupra relaţiunilor dintre Mihai Viteazul şi Polonia*, Tiparul Glasul Bucovinei, 1935, p. 58.

[48] Wisner, *Zygmunt III Waza*, pp. 6–8. Evenimentele au beneficiat de pana lui Marcin Kromer, *Histroryja prawdziwa o przygodzie żałosnej książęcia finlandzkiego Jana i królewny Polskiej Katarzyny*[2], (ed.) J. Małłek Olsztyn, 1983.

exclusiv al regelui –, monarhul fusese admonestat în senat de cancelarul Coroanei în felul următor: „nu voi mai da crezare cuvintelor regale" şi „ai fost ales rege, nu tiran!". După descrierile din epocă, monarhul s-a ridicat de pe tron, a pus mâna pe mânerul sabiei şi a spus: „sunt regele Poloniei şi nu am de gând să împart cu nimeni puterea mea [puterea de distribuire a oficiilor – n.n.]", iar apoi, după ce a rostit cuvintele „nu am de gând să mai suport mult timp mândria acestui om", a părăsit sala, urmat de toţi senatorii, lăsându-l singur pe cancelar. În zilele următoare au avut loc medieri în urma cărora cancelarul – în ciuda unei atitudini războinice – a fost silit să-i ceară public scuze regelui, ceea ce a echivalat cu o umilire şi a putut avea consecinţe privind atitudinea ulterioară a acestuia faţă de monarh[49].

Şi acuzaţiile cu care se întâlnise Sigismund în timpul rocoşului din 1606–1609, în urma reformelor pe care el le iniţiase, trebuie să fi jucat un rol important. Lectura documentelor din perioada domniei lui ne-a permis identificarea a patru, posibil cinci momente, în care s-ar putea vorbi despre tiranie, fără ca ea să fie pomenită expres: în mesajele transmise fie din Moldova, fie din Polonia, şi care urmau să ajungă la rege, sau în discursurile pronunţate în prezenţa acestuia. Primul document este scrisoarea hatmanului Żółkiewski, menţionată în debutul articolului. Al doilea îi aparţine tot acestuia şi este un discurs ţinut în Seim, care descrie „complotul" vizând uciderea lui Ştefan Tomşa, în care acţiunile acestuia din urmă sunt descrise ca fiind ale unui „stăpân rău" sau ale unui „om rău"[50]. Nerespectând ordinea cronologică, un al treilea moment este cel în care Ieremia Movilă descrie acţiunile lui Mihai Viteazul din Transilvania, evitând utilizarea substantivului incriminat[51]. Momentul evocat mai sus, în care Zamoyski îi spune regelui în Seim că nobilii polono-lituanieni nu reprezintă proprietatea sa, trebuie introdus şi el în această enumerare.

Singurul moment asupra căruia ne vom opri în detaliu este cel al „scrisorilor boierilor trădători"[52] – în terminologia anilor '60–'70 –, două scrisori care îi aveau ca destinatari pe Ieremia Movilă, Sigismund al III-lea şi Jan Zamoyski şi prin care autorii lor urmăreau să obţină sprijinul militar polon, pentru a-l înlocui pe Mihai Viteazul, domnul muntean, cu Simion Movilă, fratele lui Ieremia Movilă[53]. Un element prezent în ambele scrisori şi care anticipează argumentaţia finală este încercarea de a construi un consens al „ţării" pentru înlăturarea domnului, încercare

[49] Kazimierz Lepszy, *Rzeczpospolita Polska w dobie Sejmu inkwizycyjnego (1589–1592)*[2], Wydawnictwo Napoleon V, Oświęcim, 2015, p. 201–204; Stanisław Grzybowski, *Jan Zamoyski*, PIW, Warszawa, 1994, p. 240–241, care are o opinie diferită privind legalitatea „mutării" regelui. Anna Filipczak-Kocur, „Walka o rozdawnictwo urzędów na sejmach za Zygmunta III Wazy", în: Kamler, M., Manikowski, A., Samsonowicz, H., Wyrobisz, A., *Władza i społeczeństwo w XVI i XVII w. Prace ofiarowane Antoniemu Mączakowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa, PWN, 1989, pp. 235–236.

[50] Arhiwum Kórnikowskie, Mf. 504, Akta 1613–1616 i 1606–1621, f. 20.

[51] Hurmuzaki II-1, documentul nr. CCXCIV din 5 noiembrie 1599, p. 555 şi documentul nr. CCXCV, din 10 noiembrie 1599, p. 557.

[52] Ştefan Ştefănescu, „Ştiri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul", în *Studii şi materiale de istorie medie*, V, 1962, pp. 12–14.

[53] C. Bobicescu, „Între integrare", p. 239–241; idem, „Tirani şi tiranie la cumpăna secolelor XVI şi XVII", în A. Panaite, R. Cirjan, C. Căpiţă (eds.), *Moesica et Christiana. Studies in honour of Professor Alexandru Barnea*, Brăila, Editura Istros, 2016, pp. 561–563, 568.

care se accentuează în cea de a doua scrisoare: dacă în cea dintâi epistolă înlăturarea lui Mihai Viteazul este solicitată de „toți" boierii sau panii de cinci ori, în cea de a doua, aceeași formulare apare de nouă ori. Expresia „toți boierii", care apare în prima epistolă de cinci ori, lipsește însă din cea de-a doua, acest argument fiind înlocuit cu porunca sultanului și cu amenințarea că, dacă polonii nu se grăbesc, turcii vor pune pe altcineva în Țara Românească. Lipsa termenului „tiran" din cea de a doua scrisoare se poate explica prin faptul că cineva – poate chiar marele cancelar și hatman Jan Zamoyski – le-a spus boierilor care duceau mesajele, că apelativul nu va fi bine primit de rege și, în consecință, aceștia au decis, alcătuind a doua scrisoare (care are, după cum menționează Ștefan Andreescu, caracterul unui raport) să renunțe la el[54].

În concluzie, putem spune că Moldova este văzută ca un spațiu favorabil apariției tiraniei, văzută și sub forma despotismului, un spațiu în care se regăsesc deja unele dintre trăsăturile acesteia.

Cancelaria Moldovei, parțial și cea a Țării Românești și, în general, elitele moldo-muntene angajate în politica polonă a celor două țări, intrând în contact cu ideile polono-lituaniene, oferă un răspuns corespondenților poloni, pe care îl vom schița aici, lăsând explicarea și argumentarea lui detaliată pentru o lucrare viitoare. Răspunsul lor are componente republicane și umanist civice, dar este expresia unei monarhii conduse autoritar. Considerăm că este vorba parțial despre o operațiune de imagine cu finalitate politică, de o *Selbststilizirung* „de stat".

Anticipând rândurile următoare, vom spune că Republica celor Două Națiuni se întâlnește în Moldova cu o imitație a propriului ei model, o situație pe care istoriografia română a mai evidențiat-o de-a lungul timpului[55].

În primul rând – în ceea ce privește „monarhia mixtă moldovenească" – o parte a puterii domnului Moldovei, și anume aceea de distribuție a oficiilor laice, este prezentată ca fiind împărțită cu sfatul laic și cu cel ecleziastic. Cititorul de astăzi poate fi surprins de faptul că o putere ce aparține exclusiv domnului este prezentată ca fiind partajată între trei forțe[56] (să ne amintim de cele trei „stări" din Seimul polono-lituanian). Cum documentul în care acest lucru apare este trimis din Moldova, ca urmare a unui consens (*zgoda*)[57], la Seimul polon în vederea confirmării lui, socotim just să menținem interpretarea dată acestui fapt cu ani în urmă: temându-se că puterea unui singur om (cea de a distribui oficii) va fi percepută drept arbitrară și va fi limitată de Seimul polon, ea a fost prezentată drept o putere partajată – o putere monarhică moderată – împărțită în trei, după modelul Seimului, în care cele trei „stări", care luau decizii prin consens erau regele, senatul și camera deputaților. Ca urmare, se poate spune că acea parte a cancelariei Moldovei care a alcătuit documentul a perceput – prin prisma funcționării Seimului polon și a concepțiilor

[54] Hurmuzaki II–1, documentul nr. CCLXV, pp. 487–488.

[55] Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI–XVIII*, București, Editura Academiei, 1983, p. 32.

[56] Scriptores Rerum Polonicarum, t. XX, *Dyaryusze sejmowe 1597 r.*, Kraków, Nakładem Akdemii Umiejętności, 1907, p. 474.

[57] C. Bobicescu, „Între integrare", p. 244–247. În limba polonă premodernă, substantivul *zgoda* înseamnă atât *concordia*, cât și *consensus*.

politice care circulau acolo – arbitrariul puterii domnului de a distribui oficiile moldoveneşti. Această operaţie de imagine este făcută în folosul domnului, cu scopul conservării puterii lui şi, totodată, a păstrării „tradiţiei". Ne aflăm, aşadar, într-o situaţie particulară a concepţiei *monarhia mixta* – mai exact cea în care aceasta este doar invocată pentru a masca un regim autocratic cu scopul prezervării lui.

Despre *consens*[58] („toţi boierii, toţi panii") şi tiranie am vorbit mai sus iar folosirea lor constituie o modalitate utilizată de elitele moldo-muntene de a încerca manipularea politicii externe a Republicii celor Două Naţiuni, dând mai multă legitimitate solicitărilor adresate polonilor.

Apariţia termenilor „nobilime" (*szlachta*) şi „cetăţean" [*obywatel*, care reprezintă traducerea latinescului *civis* – n.n.] este însă, în contextul celor de mai sus, semnificativă. Ocurenţele termenului *obywatel* (peste douăzeci), relativa similitudine cronologică cu impunerea concepţiei cetăţeniei în Republica celor Două Naţiuni, cunoaşterea concepţiei monarhiei mixte, fie şi în forma prezentată mai sus, expresia *Cicero eloquentissimus* dintr-o scrisoare veche a lui Ieremia Movilă[59], precum şi dezbaterile istoriografice privind posibila influenţă romană în concepţia cetăţeniei polone impuse de Jan Zamoyski în anii '70 ai secolului al XVI-lea, ne fac să ne întrebăm în ce măsură concepţii statale romane[60] reverberaseră până în cancelaria lui Ieremia Movilă, probabil prin mijlocirea secretarului polon care părăsise slujba lui Zamoyski pentru cea a domnului Moldovei. La aceste probleme vom încerca să răspundem însă într-un alt articol. Aici vom sublinia doar faptul că, numindu-şi în scrisori supuşii „cetăţeni" (*obywatele*), Ieremia are în vedere semnificaţiile polono-lituaniene ale termenului, care, după cum am văzut, apare în opoziţie cu tirania şi desemnează o clasă, nobilimea, care participă la actul de guvernare prin Seim şi prin guvernarea consensuală. Dacă însă „cetăţenii" moldoveni participă la guvernare (să nu uităm că suntem în lumea ideilor nu a realităţilor), rezultă că ei nu sunt o „posesiune" sau proprietate a prinţului, nici supuşi ai unui tiran, ci o parte dintr-un „corp", au drepturi proprii, iar extinderea privilegiilor nobilimii polono-lituaniene asupra lor nu mai este necesară.

În acest fel nici puterea domnilor din familia Movilă nu mai este ameninţată de intenţia introducerii în Moldova şi Muntenia a privilegiilor nobiliare polono-lituaniene, care ar fi fost, în bună măsură, lipsite de obiect.

[58] Cu privire la *zgoda* cu înţelesul „concordie", ne aflăm în faţa unei fraze pe care un spion polon i-o atribuie lui Mihai Viteazul: *roztargniona tam potęga, gdzie zgody nie masz* („slăbită este puterea acolo unde nu este concordie"). Pe de o parte i-o putem atribui lui Mihai Viteazul, care ar fi putut afla cum funcţionează Seimul polon de la diplomaţii polono-lituanieni, pe de altă parte o putem considera şi o simplă învăţătură pe care un nobil polon i-o atribuie unui adversar al Republicii, pentru a-i creşte impactul. Fragmentul citat apare în scrisoarea unui spion polon din Moldova, trimisă către regele Sigismund al III-lea, în iunie-iulie 1600: Petre P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1936, p. 119.

[59] Petre P. Panaitescu, „Renaşterea şi românii", în *Interpretări româneşti*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994, p. 198.

[60] Hermann Wahle, *Die Reception röhmischer Staatstheorie in der zweiten Hälfte des 16 Jahrhunderts durch Jan Zamoyski*, 1968, *passim*.

Observăm cum, în fața apariției umanismului civic și a republicanismului din nord, cancelaria Moldovei (și a Munteniei), le opune acestora un pseudo-republicanism și un pseudo-umanism civic (din moment ce ele sunt manipulate mai ales de domn și nu de elita boierească), cu scopul de a limita prezența celor reale (a privilegiilor nobiliare polono-lituaniene și a ideilor care le însoțeau) și de a-și conserva propria putere. Între aceste concepții ne-am concentrat asupra monarhiei mixte care, așa cum apare din documentația analizată, arată că cele trei componente ale regimului mixt erau cunoscute probabil la curtea lui Ieremia Movilă. Cu alte cuvinte putem data în această epocă primele discuții asupra clasificărilor regimurilor politice, pe care Daniel Barbu le-a identificat și datat în 1678[61].

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

Archiwum Kurnikowskie

„Absolutum dominium quid sit?", în *Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego 1606–1608*, tom II Proza, Jan Czubek (ed.), Kraków, 1918, pp. 409-413.

ARISTOTEL, *Politica*, Alexander Baumgarten (ed.), București, Editura Iri, 2001.

BARWIŃSKI, E., *Diariusze i akta sejmowe r. 1591–1592*, Kraków, 1911.

BARWIŃSKI, E., *Dyaryusze sejmowe 1597 r.* Kraków, 1907.

BIELOWSKI A., (ed.), *Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza koronnego i hetmana*, Lwow, 1861.

BRONIEWSKI, M., *Tartariae descriptio. Opis Tatarii*, Ewa Śnieżewska, Magdalena Mączyńska (eds.), SNAP Oddział w Łodzi, Łódź, 2011.

CICERO, „Despre stat", în: idem, *Despre supremul bine și supremul rău*, Gh. Ceaușescu (ed.), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

CORFUS I., *Corespondență inedită asupra relațiunilor dintre Mihai Viteazul și Polonia*, Cernăuți, Tiparul Glasul Bucovinei, 1935.

HEIDENSTEIN, R., *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, Frankfurt am Menem, 1672.

HURMUZAKI, E., *Documente privitoare la istoria românilor*, suplementul II, volumul I *(1510–1600*), București, 1893.

KROMER, M., *Histroryja prawdziwa o przygodzie żałosnej książęcia finlandzkiego Jana i królewny Polskiej Katarzyny*[2], J. Małłek (ed.), Wydawnictwo Pojezieze, Olsztyn, 1983.

GÓRNICKI, Ł., „Droga do zupełnej wolności", în: idem, *Pisma*, vol. II, Roman Polak (ed.), PIW, Warszawa, 1961, pp. 475–531.

„Libera Respublica quae sit?[1]", în *Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego 1606–1608*, tom II Proza, Jan Czubek (ed.), Kraków, 1918, pp. 403–409.

„Libera Respublica quae sit?[2]", în *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, *Wybór źródeł*, Anna Grześkowiak-Krwawicz, Patryk Sapała (eds.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Warszawa, 2013.

LUBIENIECKI, Z., „Diariusz drogi tureckiej (r. 1640)", în *Trzy relacje z polskich podróży na wschód muzułmański w pierwszej połowie XVII wieku*, A. Walaszek (ed.), Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1980, pp. 89–139.

PANAITESCU, P. P., *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, Fundația Regele Carol I, 1936.

[61] Daniel Barbu, „Democrația în românește: istoria veche a cuvântului", în idem, *Politica pentru barbari*, București, Editura Nemira, 2005, pp. 41–42.

PAPROCKI, B., *Dwe broszury polityczne z lat 1587 i 1588*, J. Czubek (ed.), Kraków, 1900.
PETRYCY, S., „Przydatki do polityki arystotelesowej", în idem, *Pisma wybrane*, tom II, Warszawa, PWN, 1956, pp. 123–489.
PIELGRZYMOWSKI, E., *Poselstwo i krótkie spisanie rozprawy z Moskwą*, Roman Krzywy (ed.), Warszawa, Wydawniactwo Neriton, 2010.
POLYBIOS, *Istorii*, Virgil C. Popescu (ed.), Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966.
SKARGA, P., *Kazania Sejmowe*, Janusz Tazbir, Miroslaw Korolko (ed.), ZNI Ossolińskich, Wrocław 1995.
Slaktarebenck czyli krwawe jatki księcia Karola Sudermańskiego, Wojciech Krawczuk (ed.), Historia Jagellonica, Kraków, 2017.
TYSZKOWSKI, K., *Poselstwo Lwy Sapiehy w Moskwie 1600 r.*, Lwów, 1927.
ZAMOYSKI, J., „Mowa na sejmie 1605 r.", în *Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego 1606–1608*, tom II, *Proza*, Jan Czubek (ed.), Kraków, 1918, pp. 471–480.
ŻÓŁKIEWSKI, S., *Początek i progres wojny moskiewskiej*, Wacław Sobieski (ed.), Kraków, 1920;
WOLAN, A., *De libertate politica sive civili*, Maciej Eder, Roman Mazurkiewicz, Wacław Uruszczak (eds.), Warszawa, Wydawnictwo Neriton, 2010.

Bibliografie secundară

AUGUSTYNIAK, U., „Wpływ konfesjonalizacji katolickiej na dyskurs polityczny w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Wizje państwa i społeczeństwa", în *Wartości polityczne Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Anna Grzeszkowiak-Krwawicz, Jerzy Axer (eds.), Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2017, pp. 52–87.
BARBU, D., „Democraţia în româneşte: istoria veche a cuvântului", în idem, *Politica pentru barbari*, Bucureşti, Editura Nemira, 2005, p. 39–58.
BESALA, J., *Stanisław Żókiewski*, PIW, Warszawa, 1988.
BOBICESCU, C. A., „Între integrare şi păstrarea autonomiei. Modelul polonez şi controlul domnilor în Moldova şi Ţara Românească la cumpăna secolelor XVI–XVII", în *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească,* vol. II. *Ieremia Movilă. Domnul. Famlia. Epoca*, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, pp. 227–247.
BOBICESCU, C. A., „Tirani şi tiranie la cumpăna secolelor XVI şi XVII", în A. Panaite, R. Cirjan, C. Căpiţă (eds.), *Moesica et Christiana. Studies in honour of Professor Alexandru Barnea*, Brăila, Editura Istros, 2016, pp. 559–570.
BRZEZIŃSKI, S., Tyran i tyrania w staropolskim języku politycznym (XVI–XVII w.), Warszawa, 2008 (= *Społeczeństwo staropolskie*. Seria Nowa, t.1).
CHOWANIEC, Cz., *Poglądy polityczne rokoszan (1606–1607) wobec doktryn monachomachów francuskich*, Kraków, 1925.
COLLINS B. J., La Republique et l'État en France, 1360–1740, în : *La Monarchie républicaine*, Paris, Odile Jacob, 2016, pp. 13–43.
FEROS, A., *Kingship and Favoritism in the Spain of Philip III 1598–1621*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
FILIPCZAK KOCUR, A., „Walka o rozdawnictwo urzędów na sejmach za Zygmunta III Wazy", în Kamler, M., Manikowski, A., Samsonowicz, H., Wyrobisz, A., (eds.), *Władza i społeczeństwo w XVI i XVII w. Prace ofiarowane Antoniemu Mączakowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, PWN, Warszawa, 1989, pp. 232–247.
FROST, R., „Regaliści bez regalizmu? Dwór królewski a szlachta w czasach Wazów", în R. Skowron, (ed.), *Dwór a kraj. Między centrum a peryferiami władzy*, Kraków, Zamek królewski na Wawelu, 2003, pp. 295–306.
GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, A., *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Toruń, Wydawnictwo Naukowe UMK, 2018.
GRZYBOWSKI, S., *Jan Zamoyski*, Warszawa, PIW, 1994.
GULDOŃ, Z., „Przyczynek do dziejów handlu polsko-mołdawskiego w drugiej połowie XVI wieku", în Z. Guldoń, Lech Stępkowski, *Z dziejów handlu Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku*, Kielce, 1980, pp. 39–41.

KERSTEN, A., *Hieronim Radziejowski. Studium władzy i opozycji*, Warszawa, PIW, 1988.
KOEBNER, R., „Despot and Despotism: Vicissitudes of a Political Term", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, vol. 14, no. 3/4 (1951), pp. 275–302.
KOMASARA, I., *Książka na dworach Wazów w Polsce*, Wrocław, Ossolineum, 1994.
KOT, S., *Rzeczpospolita w literaturze politycznej Zachodu*, Warszawa, Instytut Historii Nauki PAN, 2017.
LEE, D., „Private Law Models for public Law Concepts: The Roman Law Theory of Dominium in the Monarchomach Doctrine of Popular Sovereignty", *The Review of Politics*, vol. 70, No. 3 (Summer 2008), pp. 370–399.
LEPSZY, K., *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego (1589–1592)*, Oświęcim, Wydawnictwo Napoleon V, 2015.
MACISZEWSKI, J., *Wojna domowa w Polsce, 1606-1609*, Wrocław, Ossolineum, 1960.
MACISZEWSKI, J., *Szlachta polska i jej państwo*[2], Warszawa, Wydawnictwo Państwowe Wiedza Powszechna, 1986.
PANAITESCU, P. P., *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*[2], București, Editura Enciclopedică, 1994.
PAWŁOWSKA-KUBIK, A., *Rokosz sandomierski 1606–1609. Rzeczpospolita na politycznym rozdrożu*, Toruń, Wydawnictwo Naukowe UMK, 2019 (*non vidi*).
PIPPIDI A., *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, Editura Academiei, București, 1983.
Polski Słownik Biograficzny, PAN-PAU, Warszawa–Kraków, tom 24, 1979.
REZACHEVICI, C., „Poziția marii boierimi din Țara Românească față de Mihai Viteazul și Simion Movilă (noiembrie 1600–august 1601)", în *Studii*, tom 26, nr. 1, 1973, pp. 49–63.
ȘTEFĂNESCU, Ș., „Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul", *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962.
TAZBIR, J., *Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit – upadek – relikty*[3], Warszawa, Wydawnictwo Państwowe Wiedza Powszechna, 1983.
VAHLE, H., *Die Rezeption römischer Staatstheorie in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts durch Jan Zamoyski*, Bochum, 1968.
WISNER, H., *Najjaśniejsza Rzeczpospolita*[2], Warszawa, Wydawnictwo Neriton, 2001.
WISNER, H., *Rokosz Zebrzydowskiego*, Kraków, Krajowa Agencja Wydawnicza, 1989.
WISNER, H., *Zygmunt III Waza*[2], Wrocław, Ossolineum, 2006.
WISNER, H., *Władysław IV Waza*[2], Wrocław, Ossolineum, 2009.
WOLAN, A., *De libertate politica sive civili*, Maciej Eder, Roman Mazurkiewicz, Wacław Uruszczak (eds.), Warszawa, Wydawnictwo Neriton, 2010.
ZAMOYSKI, J., „Mowa na sejmie 1605 r.", în *Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego 1606–1608*, tom II Proza, Jan Czubek (ed.), Kraków, 1918, pp. 471–480.
ŻÓŁKIEWSKI, S., *Początek i progres wojny moskiewskiej*, Wacław Sobieski (ed.), Kraków, 1920.